

DILEMA MUSLIMANA

Syed Muhammad al-Naquib al-Attas

PREVODIOČEVA BILJEŠKA

U ovom, drugom odjeljku koji *Muallim* objavljuje iz knjige *Islam i sekularizam* poznatog malezijskog pisca, govori se o razlozima netrpeljivosti Zapada spram islama, islamu kao istinski univerzalnoj vjeri, kolonijalizmu i kulturnoj nadmoći Zapada kao posljedici gubljenja vojne, naučne i tehničke moći Zapada te kolonizaciji intelektualne sfere muslimanskih umova i generacija. Al-Attas ovdje, uviđajući epohalnu dilemu s kojom se Svijet islama danas susreće u sferi znanja i odgoja, esejsitički analizira edeb, jedan od krucijalnih termina islamske pedagogije.

Glavne probleme koji danas potresaju muslimansko društvo moramo promatrati u okviru konteksta povijesne netrpeljivosti koju kultura i civilizacija Zapada uporno razvijaju i šire spram islama. Tragovi ove netrpeljivosti sežu iz najranijega perioda formiranja kršćanstva prije pojave islama. Jedna od definicija znanja jeste znati uzrok postojanja nečega, jer nas poznavanje uzroka vodi poznavanju prirode proizročena stanja ili stvari. Tako poznavanje uzroka dileme u kojoj se mi danas nalazimo samo po sebi je djelomično rješenje problema.

Kultura i civilizacija Zapada, čiji je integralni dio kršćanstvo, bez sumnje je producirala **netrpeljivost spram islama**. Korijen ove netrpeljivosti treba tražiti u izvorima kršćanstva i usponu islama. Moramo sebi predočiti stanje svijeta u sferi religije nekoliko stoljeća prije pojave islama, kada je

kršćanstvo još bilo u procesu formiranja. Najranijim vjerskim autoritetima kršćanstva - misliocima i teoretičarima - ponajmanje je bilo teško uočiti kako je od svih religija u to vrijeme kršćanstvo ne samo posjedovalo potencijal i kapacitet da se razvije u svjetsku religiju, već, što je još važnije, da postane univerzalna religija koja bi dominirala nad narodima i međunarodnim odnosima. Oni su jasno vidjeli da se nijedna od tada poznatih religija - judaizam, zoroastrizam, hinduizam, budizam i konfučijanizam - nije mogla razviti u svjetsku silu kao univerzalna religija. Sve su ove religije već postojale stoljećima prije pojave nove religije (kršćanstva) i nijedna od njih nije nadmašila granice svoje nacije, kulture ili svijeta. Uzmimo npr. judaizam, koji je bio nacionalna religija svedena na jedan mali prostor i jednu progonjenu rasu koja je obitavala u zemljama dijaspore i koji se kao takav nije mogao nametnuti drugim narodima Svijeta. Zoroastrizam je također bio nacionalnoga karaktera - on je bio vjera kulture i tradicije drevnih Perzijanaca koju, zapravo, nisu mogli prihvatiti drugi narodi Svijeta. Isto važi i za hinduizam i budizam, koji nisu posjedovali doktrine spasenja kao što je to slučaj u kršćanstvu. Zato oni nisu posjedovali ni onaj spasilački duh misije koji je bio neophodan da bi se razvila univerzalna religija. Nema nikakve sumnje da se budizam jeste raširio u Kini, Japanu i jugoistočnoj Aziji, kao i hinduizam, ali to nije bilo zato što su posjedovali taj spasilački duh misije. Njihov se utjecaj, štaviše, proširio samo na narode koji su živjeli u perifernim područjima. Konfučijanizam, kao i judaizam, također je bio nacionalna

religija. U ovom slučaju je obožavanje predaka bilo nemoguće onima koji nisu bili Kinezi i konfučijanisti. Nadalje, to nije bila religija u smislu "objavljenih" vjera. Imajući, dakle, u vidu ovakvo stanje tadašnjih svjetskih religija, razumljivo je zašto se u glavama pionira kršćanstva otvorila jedinstvena prilika da kršćanstvo samo postane *univerzalna* religija.

Sama ideja *univerzalnosti religije* jedinstvena je i revolucionarna po svojim utjecajima na život čovjeka jer nikakav kosmopolitski život, nikakvo univerzalno građanstvo nisu mogući i dostižni ukoliko Bog (te) religije nije također Univerzalni Bog. U svojoj knjizi *Drevni grad (Ancient City, New York, 1956.)*, Numa Denis Fustel de Coulanges, francuski mislilac i historičar ideja, kaže da *grčki polis nije nikada postao univerzalan zato što mu je nedostajao Univerzalni Bog kršćanstva*. Prema njemu, kršćanstvo je od samoga početka propovijedalo univerzalnu religiju, na koju je pozivalo cijelu ljudsku rasu. A, ustvari, ideja univerzalnosti vjere, unatoč tvrdnjama teologa i drugih mislilaca Zapada da je inicirana od strane kršćanstva, nije bila izvorno kršćanska. Prema Kur'an-i kerimu, prava vjera od početka je bila univerzalna, budući da se odnosila na Jednoga Univerzalnoga Boga. Bog je bio Taj Koji je čovjeku otkrio univerzalnu vjeru. No, čovjek je to postepeno zaboravljao, a odstupanja u vjeri postala su općerasprostranjena pojava među ljudima, tako da je Bog s vremena na vrijeme morao ponovno objavljivati univerzalnu vjeru preko Svojih poslanika. Ideja o univerzalnoj vjeri nije nastala u ljudskome umu, gdje bi se postepeno razvijala i evoluirala u ljudskoj kulturi i povijesti, već je ona čovjeku objavljena od Boga; u protivnom, sam čovjek ne bi bio u stanju da je spozna. Zbog toga, unatoč velikim intelektualnim dostignućima, grčki i drugi antički filozofi briljantnoga uma i sa originalnim idejama nikada nisu mogli spoznati univerzalnu religiju. Budući da smo prethodno konstatali da kršćanstvo, striktno govoreći, nije objavljena vjera već da je to jedna kulturološka religija koju je stvorio čovjek i koja se razvijala i evoluirala u povijesti, kako je, onda, i kada nastala tvrdnja da je ideja univerzalne vjere izvorno kršćanska? Odgovor ćemo naći u Kur'anu, koji kaže da je Allah, dželle šanuhu, otkrio Isa'u - alejhi's-selam - /Isusu/ da će doći Njegov Poslanik - sallallahu alejhi we selleme - koji će konačno čovječanstvu objaviti univerzalnu vjeru (*islam*). Isa'

- alejhi's-selam - prenio je svojim učenicima to što mu je Allah, dželle šanuhu, otkrio propovijedajući to i među svojim sljedbenicima. Ali oni koji su kasnije izmijenili bit njegova učenja, oni su ovu ideju univerzalne religije prisvojili i počeli je prezentirati kao svoju. Tako je tzv. kršćanska ideja o univerzalnoj vjeri preuzeta od Isa'a - alejhi's-selam - koji je pod tim podrazumijevao islam, no koja je kasnije prisvojena od nove religije - kršćanstva. Plan Allaha, dželle šanuhu, međutim, ne može biti osujećen, jer svjedoci smo da i pored toga što je "prisvojilo" i vještački stvorilo "svoju" ideju o *univerzalnosti*, premda nastalo šest stoljeća prije islama, kršćanstvo tu ideju zapravo nije nikada realiziralo u povijesti. Povijesna realizacija istinski univerzalne vjere ipak je ostvarena pojavom islama, koji se od samoga početka obraćao cijelom čovječanstvu, konstantno naglašavajući neraskidive veze bratstva koje spajaju članove njegova multikulturalnoga i multirasnoga Ummeta, kakvo nije, niti će ikada biti viđeno u bilo kojoj drugoj vjeri u budućnosti. Za manje od jednoga stoljeća nakon što je objavljen, islamski Ummet uspio je ujediniti ne samo Arape i druge semitske narode već i Perzijance, Egipćane, Berbere, Evropljane, afričke narode, Indijce, Kineze, Turke, Bošnjake, Malajce... Islam nije morao čekati skoro dva milenija da bi postigao svoj univerzalni karakter.

Uspon islama promijenio je Svijet, a u okviru globalnih promjena velike promjene sa dalekosežnim posljedicama dogodile su se i na Zapadu i unutar samoga kršćanstva. Rapidno širenje islama diljem Svijeta prouzrokovalo je dva ključna historijska događaja na Zapadu koja su oblikovala njegovu povijest i sudbinu. Jedan od njih bio je **raspad kulturalnoga jedinstva Mediteranskoga bazena**, koji je stoljećima "usisavao" način života naroda iz okolnih regiona. Drugi događaj bio je **konsekventan zaokret u životu kršćana Zapada i premještanje sjedišta iz Rima na sjever - u Aix la Chapelle**, gdje je nova *karolinska* dinastija zadobila moć i privremeno vodstvo u svijetu civilizacije Zapada. Ova dva događaja ne samo da su promijenila "tijelo" kulture Zapada već su promijenila i njezin "duh", a belgijski historičar **Henri Pirenne** ih s pravom smatra istinskim povijesnim kriterijima koji idu u prilog njegovoj tezi da su *upravo uspon i ekspanzija islama doveli do početka Srednjega vijeka u povijesti Zapada* (v. njegova

dva važna rada: *Povijest Evrope*, London, 1967., i *Muhammed i Charlemagne*, London, 1958.). Samo kršćanstvo proživljavalo je krizu nastalu odvajanjem Rima i Konstantinopolisa, pri čemu je Rim sve više postajao baštinik zapadnoevropske kulture i tradicije, dok je Konstantinopolis ostao baštinik bizantskoga identiteta.

Pored toga što su utjecaji islama duboko zadirali u religiju Zapada, islam je također prouzrokovao revolucionarne promjene u lingvističkom, socijalnom, kulturnom, političkom i ekonomskom aspektu života. Muslimanski centri znanja omogućili su da nauka i znanje budu dostupni svijetu Zapada zahvaljujući čemu su tamošnji učenjaci, mislioci i teolozi, ponovno stupili u jednom već izgubljeni svijet intelektualnoga naslijeđa drevnih civilizacija, što će kasnije imati ogroman utjecaj za buđenje i rasplamsavanje duha njihove *renesanse*. Premda korijeni skolasticizma sežu iz ranijega patrističkoga perioda, uspon islama i njegova ekspanzija na Zapadu, što je dovelo do renesanse karolinške dinastije još u 9. stoljeću, može se smatrati početkom njegovoga velikog razvoja do 12. stoljeća. U periodu od 9. do 13. stoljeća muslimanski filozofi poput **Al-Khindija**, **Al-Farabija**, **Ibn Sina'a** i **Ibn Rushda** - de facto, ova posljednja dvojica - bili su modelari intelektualnih priprema skolasticizma, kao filozofije kršćanskoga društva, za ulazak u njegovo zlatno doba u 13. stoljeću, uz službeno uključivanje aristotelizma u kršćansku teologiju i metafiziku. Metoda **Ibn Sina'a** utjecala je na ljude poput **Alberta Velikog**, učitelja **Tomasa Aquinasa** i **Henrija Ghenta**, kao i mnogih drugih učenika **Bonaventure Bognoregia**, uključujući **Dunsa Scotusa** i **Meistera Eckharta**. Njegova konceptualna distinkcija između *bitka* i *bića*, pri čemu je biće u jednu ruku slučajnost bitka, a s druge strane sama njegova supstanca, utjecala je na samoga Aquinasa i njegovu distinkciju između bitka i bića, što je dovelo do revolucionarnih promjena u kršćanskoj teologiji i metafizici i čiji efekti i implikacije sve do danas dominiraju u kršćanskoj teologiji i metafizici. Aquinas također Ibn Sina'u duguje ideju da je univerzalno postojalo samo kao stvaralačka ideja u Boga, da ono ima eksperijentalnu egzistenciju i da postoji samo u pojedinačnom, a da ima mentalno postojanje tek kada je apstrahirano od partikula ljudskoga uma. Ove ideje su, u umovima genija poput Aquinasa,

odigrale važnu ulogu u formuliranju kršćanske teologije i metafizike doprinijevši dolasku zlatnog doba skolasticizma.

Pored muslimanskih filozofa i sufija poput **Ibn Arabija**, treba navesti još neke velike ljude koji su također odigrali značajnu ulogu u razvoju kršćanskoga misticizma, kao što su **Dante Alighieri** i **Raymond Lull** u 14. stoljeću.

Od samoga početka, islam se suprotstavio tvrdnjama o pravu kršćanstva na posjedovanje univerzalnosti. Zatim, u ranim, mekkanskim objavama, islam je negirao autentičnost i istinitost tzv. fundamentalnih kršćanskih doktrina (*Al-Ikhlās*, 112). Na koncu, islam je svoju autentičnost i svoju univerzalnost potvrdio svojom, u historiji bez presedana, rapidnom teritorijalnom ekspanzijom koja je nadišla granice svih velikih imperija koje su ikada postojale u Svijetu. Pored ovih vanrednih uspona, koji su sami po sebi bili jedno traumatično i bolno iskustvo za zapadnjačkokršćanski duh i način života, islam je Zapadu donio superiorno znanje i duh intelektualnoga i duhovnog istraživanja viših istina, što je neminovno dovelo do prekretnice u intelektualnoj povijesti kršćanstva Zapada. Napokon, islam je u periodu od 9. do 14. stoljeća imao primat u kontroli nad svjetskom trgovinom i trgovačkim putevima - i kopnenim i morskim - što je Zapad prisililo na izolaciju. Zato je, poučen tim iskustvom Islama, Zapad nakon rekonkviste u 15. i 16. stoljeću mogao objediniti svoju snagu i intelektualne resurse te da se na svjetskoj historijskoj sceni ponovno pojavi kao dinamična sila koja će kasnije - kroz istraživanja Ameriga Vespuccija i Cristophera Colombusa i njihovih otkrića Amerike, pronalazak kružnoga puta do Indije preko Rta dobre nade kojim je prvi prošao Vasco da Gama (uz pomoć svoga kormilara muslimana koji je skoro napamet poznao put), te kasniji pronalazak Spice Islands u Malajskom arhipelagu - postati prva kolonizacija i uvjet zaposjedanja strateški važnih pomorskih tačaka i luka u Indijskom okeanu.

Šta ovo, zapravo, znači? To znači da je Islam, od svoje pojave pa u najmanje narednih hiljadu godina, (od) igrao dominantnu ulogu u formiranju povijesti Svijeta. Kontranapad Zapada uslijedio je tek kasnije, postepeno, sa početkom naučne revolucije u Zapadnoj Evropi u 13. stoljeću, praćenu postepenim razvojem njegove ekonomske i

vojne moći. Geografska ekspanzija Zapadne Evrope na istok i na zapad dovela je do pogubnih ekonomskih posljedica po islamski svijet. Progresivno slabljenje Svijeta islama, koje je, prije svega, izazvano internim elementima čije su klice bile evidentne u njegovome ranom dobu, omogućilo je Zapadu kolonizaciju znatnoga dijela toga Svijeta počevši od 17. stoljeća pa nadalje, sve do danas. A sa kolonizacijom i kulturnom kontrolom nad vitalnim područjima islamskoga svijeta, Zapad je mogao ostvariti refleksiju svoga pogleda na svijet na muslimane i njihove umove, što mu je omogućilo i intelektualnu dominaciju nad muslimanima. Ovaj proces postepeno je zaokruživan kroz obrazovne sisteme zasnovane na zapadnjačkim principima i konceptu znanja što je nužno vodilo deislamizaciji muslimana, odnosno njihovih umova. Konfrontacija između kulture i civilizacije Zapada i islama, sada je, od historijskih, vjerskih i vojnih sfera, prešla u intelektualne sfere i moramo priznati da je ta konfrontacija, po svojoj prirodi, historijski permanentna. Islam je, u očima Zapada, izazov, odnosno prijetnja njegovom načinu života, prijetnja ne samo kršćanstvu Zapada, već aristotelijanizmu i epistemološkim i filozofskim principima izvedenim iz grčko-rimske misli kao dominantnim integralnim komponentama zapadnjačkoga pogleda na svijet. Zapad je čak spreman okarakterizirati islam kao svoga istinskoga rivala u Svijetu, kao jedinu pravu snagu koja mu se suprotstavlja prijeteci njegovim temeljnim uvjerenjima i načelima. A i islam i Zapad dobro znaju da njihov međusobni sukob nastaje *vis-a-vis* temeljnih pitanja, pri čemu nije moguće postići kompromis. Isto tako, u okviru ovoga vječnog sukoba islamsko-zapadnjačkih pogleda na svijet, treba naglasiti eksterne izvore i uzroke, *in esse* i *in posse*, ovoga problema koji nas danas muči.

Kao unutarnje uzroke dileme u kojoj se mi nalazimo, osnovni problemi, kako se barem meni čini, mogu biti reducirani na jednu evidentnu krizu koju ću ja prosto nazvati gubitkom *edeba*. Ovdje mislim na gubitak discipline - discipline tijela, uma, duše. Budući da *edeb* podrazumijeva spoznaju i znanje o ispravnom i pravom mjestu, stanju i načinu življenja te samodisciplinu u pozitivnom i (svoje)voljnom sudjelovanju u određivanju nečijega mjesta i uloge shodno spoznaji i znanju, njegovo prisustvo u pojedincu i društvu uopće odražava

stanje pravednosti. Gubitak *edeba* implicira *gubitak pravednosti*, što zauzvrat stvara konfuziju u znanju. Kada je riječ o društvu i zajednici, konfuzija u znanju o islamu i islamskim pogledima na svijet stvara situaciju u kojoj je lažnim liderima omogućeno da vladaju stvarajući *stanje nepravednosti*.

Dakle, ukratko, naša trenutna opća dilema prouzrokovana je:

1. konfuzijom i pogreškama u znanju, što stvara uvjete za:
2. gubitak *edeba* u zajednici. Uvjeti koji proizlaze iz 1. i 2. su:
3. pojava i uspon lidera koji nisu kvalificirani da ispravno vode muslimanski ummet, koji ne posjeduju visoke moralne, intelektualne i duhovne kvalitete i koji omogućavaju da njima slični kontinuirano kontroliraju poslove zajednice dominirajući u svim sferama života.

Svi gore navedeni korijeni naše opće dileme međuovisni su i funkcioniraju u jednom vicious krugu. No, glavni uzrok jeste konfuzija i greška u znanju, i da bismo razbili ovaj krug i prevladali ovaj esencijalni problem, mi najprije moramo dobro odmjeriti problem i gubitka *edeba*, budući da nikakvo istinsko znanje nije moguće postići bez preduvjeta *edeba*. Stoga, primjerice, sam Allah, dželle šanuhu, zapovjedio je da se Kur'an-i kerim, izvor svega istinskoga znanja, ne smije čak ni dotaći a da ne budu ispunjeni tačno opisani uvjeti - *edeb* - tj. da se prethodno ne uzme *abdest*. Svakako da je *ibadet* u svojoj vječnosti zapravo samo još jedan izraz *edeba* spram Allaha, dželle šanuhu. Znanje se mora dostići kroz poštovanje i "poniznost" a ne može ga se posjedovati tek tako kao da je dostupno svakome, bez obzira na namjere i kapacitete.

Što se tiče pogleda na znanje u islamu i islamskom svijetu, ono je utemeljeno na autoritetu. Pošto je islam od samoga svoga početka zasnovan na perfekciji, ne ostavljajući tako prostora nikakvim razvojnim promjenama ili evoluciji u smislu perfekcije, još jednom ističemo da je adekvatno znanje o islamu uvijek moguće za muslimane. Ne može biti relativizma u historijskoj interpretaciji islama, pa je i znanje o njemu ili ispravno ili krivo, odnosno tačno i netačno, pri čemu ispravno i krivo znače kontradikciju sa već uspostavljenom i jasnom istinom, dok tačno i netačno označavaju podudaranje s njom. Konfuzija o takvoj istini znači jednos-

tavno ignoriranje te istine. *Interpretacija i pojašnjenje znanja o islamu u islamskome su svijetu provedene od strane autoriteta, a legitimni autoritet priznaje i poznaje hijerarhiju autoriteta koja kulminira u ličnosti Poslanika - alejhi's-selam. Poštovanje, ljubav, uvažavanje, poniznost i intelektualno povjerenje mogu biti odjednom dostignuti samo ako se priznaju i poznaju činjenice o postojanju hijerarhije u ljudskom društvu i autoritetima unutar hijerarhije u smislu uleme, duhovnoga znanja i krijeposti. Kada ovdje govorimo o hijerarhiji u ljudskom društvu, mi pritom ne podrazumijevamo "hijerarhiju" koja je utemeljena na opresiji, eksploataciji i dominaciji. Naprotiv, ne mora značiti da je bilo koji oblik "hijerarhije" i "poretka" bezuvjetno i legitiman jer takav "red" uopće nije red već - nered, a edeb nije popuštanje pred neredom jer bi to bilo u suprotnosti sa pravdom. Nered je manifestacija postojanja nepravde. Činjenica da u ljudskom društvu preovladava hijerarhijski nered ne znači da je ona istinska hijerarhija u društvu nevalidna. Naprotiv, hijerarhija uspostavljena od Allaha, dželle šanuhu, manifestacija je postojanja pravde! Allah je Pravda, a da bi čovječanstvo uopće priznavalo i poznavalo pravedan poredak, On je poslao Svoje poslanike, glasnike, ljude od poštovanja i mudre ljude da to čovječanstvu prenesu, a ljudski rod će to prihvatiti, bilo kao društvo u cjelini ili samo pojedinci u njemu. I upravo to prihvatanje i poštivanje toga reda jeste pravda. Ljudsko društvo po svojoj prirodi nije nužno formirano od jednakih elemenata. Od minerala do svijeta vegetacije te životinjskih carstava u prirodi jasno raspoznavamo hijerarhijski poredak od najnižeg ka najvišem stupnju. Čak i među melecima postoje oni koji su na najvišem stupnju i najbliži Allahu, dželle šanuhu (al-muqarrebun). Isto je tako i na Ahiretu - u Džennetu i Džehennemu - svako ima svoje mjesto, od najnižeg ka najvišem.*

Što se tiče pojedinca, konfuzija u poznavanju islama i islamskoga svijeta veoma često uzrokuje jednu vrstu individualizma. Pojedinaac sebe smatra ravnim drugima, koji su stvarno superiorniji od njega, odbijajući tako prihvatiti autoritet. Takav pojedinac smatra kako zna gdje mu je mjesto, dok u biti, ustvari, on ne zna gdje je njegovo mjesto u odnosu na ostale. U tim uvjetima pojedinac se prepušta svojim strastima koje onda determiniraju njegova djela i životne odluke. I kad je Allah objavio

da On nijednu dušu neće opteretiti teretom više nego što ona može podnijeti (Al-Baqara, 286), to nam otkriva da čak ni duše nisu jednake po svojim kapacitetima. Ovakvi pojedinci, međutim, vođeni svojim ličnim arogantnim ambicijama, ne prežu ni od toga da svoju dušu opterete tako što će preuzeti na sebe povjerenje i odgovornost - bilo političku, društvenu, kulturnu, intelektualnu, vjersku ili duhovnu - koju taj pojedinac sa svojim stvarnim mogućnostima ne može adekvatno ispuniti. A kada broj takvih individua poraste, onda neki od njih, ili oni koje oni smatraju svojim predstavnicima, neizbježno postaju lideri, premda mi od prije znamo da su za to nesposobni. Takvi ljudi onda preuzmu kontrolu nad svim oblastima života, a krajnji ishod jeste to da društvo trpi. Mi to zovemo gubitak edeba, što se onda odražava u preovlađivanju nepravde i kontinuiranoj korupciji znanja.

Stoga je moguće da se mnogi muslimani danas, svakodnevno izloženi manipulacijama nepodobnih osoba na pozicijama lidera kojima su prethodno dali svoje povjerenje, pitaju kako da prepoznaju svoje pravo mjesto, kako da razlikuju pravo od krivoga, kako da osiguraju da se pravedni nađu na svojim, a krivi na svojim mjestima i tako osiguraju oslobođenje od tiranije i nesposobnosti krivih lidera.

Svakako da postojanje ovakve jedne dileme karakterizira naše stanje danas jer ovakvo jedno pitanje može se pojaviti samo onda kada su muslimani utopljeni u neznanju. Sam nam je Allah, dželle šanuhu, naložio da svoje povjerenje poklanjamo (an tu'addu 'l-amanat) samo onima koji ga zaslužuju (ila ahliha), a to znači da bi trebalo da mi već znamo razlikovati pravo od krivoga i istinsko od lažnoga kada se radi o poklanjanju povjerenja ili biranju vođa. U protivnom, ne bi Allah tako naložio! Činjenica da mi danas sebi postavljamo takva pitanja znači da smo izgubili sposobnost razlikovanja pravoga od krivoga i istine od laži. U ovakvoj situaciji, moramo shvatiti da nećemo dobiti odgovor sve dok ne povratimo ono izgubljeno znanje koje se zove edeb. Ne smijemo zaboraviti da islam nije vjera neznalica, te da stoga moramo stalno obnavljati svoje znanje o islamu i Svijetu islama.

*Preveo s engleskog
Džemaludin Latić*